

Довгий шлях на Батьківщину

Галина Горбунова

Життя та творчість Людмили Морозової

Автопортрет. 1960-ті рр. п., о., 60x50см

2 м'я української художниці-імпресіоністки Людмили Морозової (1907–1997) знане в багатьох країнах світу. Але на Батьківщині впродовж десятиліть її творчість була невідомою навіть серед фахівців. Це й не дивно, адже в буремні роки Другої світової війни опинилася вона на чужині й після довгих років поневірянь поповнила ряди української діаспори у Сполучених Штатах Америки. Л. Морозова – автор численних портретів, автопортретів, сакральних творів, натюрмортів, краєвидів України, Німеччини, США та Греції.

У 1990-х рр. художниця передала частину своєї мистецької спадщини до Національного художнього музею України, Полтавського художнього музею, Академії образотворчого мистецтва і архітектури (колишній Київський художній інститут) та музею

відродженого Михайлівського Золотоверхого собору у Києві, долею якого переймалася все своє життя. Архів мисткині зберігається в Центральному Державному архіві-музеї літератури та мистецтв України.

На сьогодні в Україні творчий доробок Л. Морозової та зібрана нею колекція західноєвропейської порцеляни XIX – поч. XX ст. найповніше представлені в Музеї культурної спадщини – відділі Музею історії м. Києва. Унікальність Музею, який у травні 2009 р. відзначатиме своє десятиліття, у тому, що його експозиція розкриває складні етапи історії української еміграції на прикладі життєвих колізій та творчості видатних українських митців-емігрантів. Серед них чільне місце по праву належить збірці творів Людмили Костянтинівни Морозової.

Народилася майбутня художниця 6 липня 1907 р. у Києві. Її мати – Тетяна Євгенівна – походила з Полтавщини, з родини Панченків. Вісімнадцятирічною дівчиною вона приїхала до Києва здобувати освіту: влаштувалася в чужій родині, де жила, виховувала дітей, а ночами готувалася до вступу в університет. По закінченні навчання Т. Є. Морозова стала вчителькою, а згодом – інспектором жіночих шкіл Києва [1].

Батько Л. Морозової – Костянтин Петрович – народився у сім'ї Петра Бера, німця з Риги, та Євгенії, з роду польських поміщиків Зарембів. К. П. Бер

Сванетія. Местія. 1936 р. п., о., 63,5x51 см

Село Сабарово. 1942 р. п., о., 63x88,5 см

був відомим адвокатом і свого часу співпрацював з гетьманом П. Скоропадським. Саме в його потязі 1918 р. К. Бер виїхав на Захід, де й загинув у 38-річному віці [2].

Безсумнівно, біографія батька вплинула на долю його доньки. Можемо припустити як гіпотезу, що саме після його смерті у Києві з'явилася маленька родина – мати та донька Морозови.

Навчалася Людмила у київській жіночій гімназії О. Дучинської, де любов до історії їй прищепила вчителька Н. Полонська-Василенко (1884–1973). Одночасно під керівництвом А. Крюгер-Прахової дівчинка вчилася малювати. У 1925 р. Л. Морозова вступила до Київської художньо-індустріальної профшколи, по закінченні якої у 1928 р. стала студенткою Київського художнього інституту. Вона була однією із 44 абітурієнтів, яких прийняли на навчання, але тільки четверо, серед них і героїня нашої розповіді, на початку 1930-х рр. здобули вищу освіту [3]. Як митець Людмила Морозова остаточно сформувалася у нелегкі 1930-і рр. Багато працюючи на пленері, вона часто зверталася до теми культових споруд Києва та інших міст України, адже вихована була на морально-етичних засадах християнства. Через це її навіть виключили з інституту, але, на щастя, досить швидко їй вдалося

відновити навчання. Незважаючи на ці обставини, у 1933 р. твори художниці експонувалися на багатьох мистецьких виставках.

Тоді ж Морозова зацікавилася археологією, брала участь у дослідженнях стародавнього Києва та півдня України, завдяки чому мала можливість вивчати й замальовувати пам'ятки давньоруської архітектури та античного будівництва.

Захопившись давньою історією України і залишаючись глибоко віруючою людиною, Л. Морозова разом з іншими науковцями та митцями стала на захист Михайлівського Золотоверхого собору у Києві, на місці якого мали звести урядовий центр. Коли стало зрозумілим, що запобігти цьому акту вандалізму неможливо, розпочалася копітка робота по врятуванню особливо цінних фресок та мозаїк. Їхні копії виконувала саме Людмила Морозова.

У 1936 р. Людмила стала учасницею складної експедиції до Сванетії, яку очолив професор І. Моргілевський (1889–1942) – відомий науковець, член-кореспондент Академії архітектури СРСР. Сванетія, що ховалася глибоко в горах Мінгрелії, зберегла на той час старовинні суворі звичаї, а кожна її споруда являла собою непрístupний замок-фортецю. До цієї загадкової

Дрезден. 1944 р. к., о., 22х16,5 см

Зруйнований Київ в Інститутській вулиці.
1943 р. п., о., 63х71 см

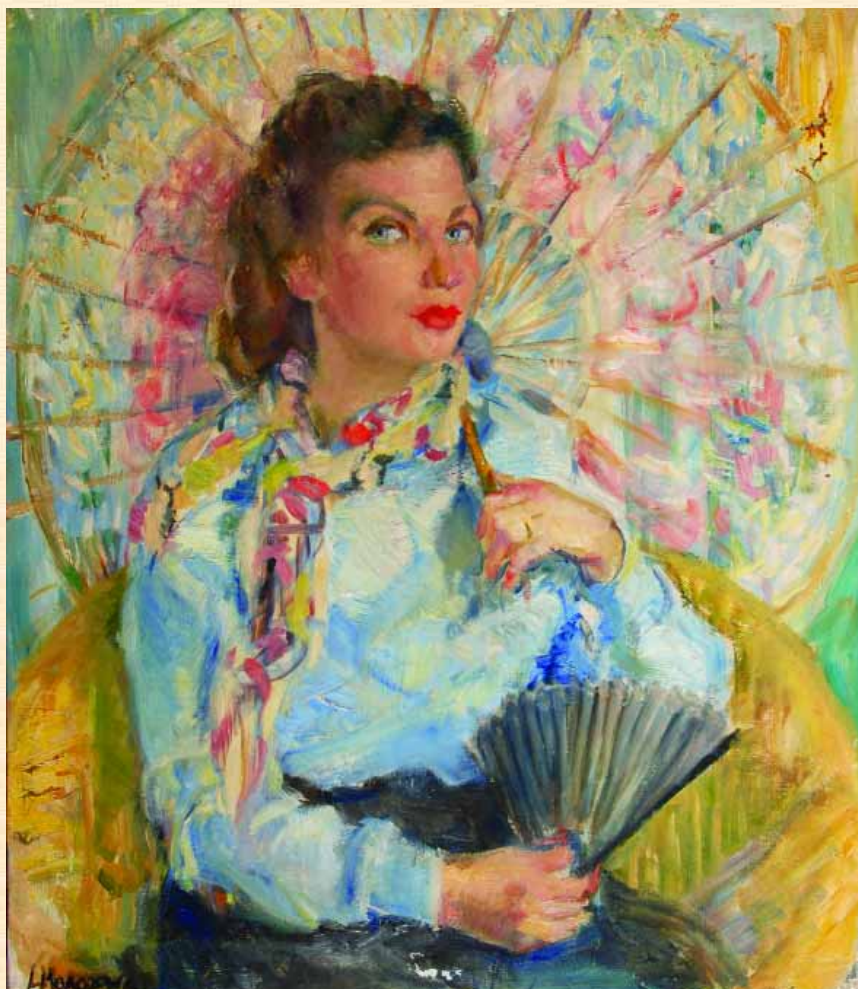

країни верхи на мулі прибула перша українська жінка, яка разом з іншими членами експедиції пройшла небезпечними гірськими стежками, створивши низку картин, що дають начне уявлення про Сванетію та її мешканців, серед них – “Сванетія. Местія” і “Падаюча башта в Местії” – безцінний скарб Музею культурної спадщини.

Коли спалахнула війна, художниця залишилась у рідному місті. Непевність у завтрашньому дні, відсутність найнеобхідніших засобів для життя пригнічували кожного. Можливо, лише творчість допомогала Л. Морозовій забувати про всі негаразди. Мистецтво не тільки не давало їй поринути у глибокий відчай, це був і єдиний засіб вижити фізично: майже щодня художниця продавала один із своїх творів за пляшку молока, шматок хліба, кілька картоплин. Музей культурної спадщини має у своїй колекції картини, написані нею у 1942–1943 рр.: “Село Сабарово біля Вінниці”, “Дніпро весною”, “Свята Софія зимою”, “Зруйнований Київ в Інститутській ву-

Свята Софія зимою.
1943 р. к., о., 28,5x36 см

Жінка з парасолькою.
1956 р. дикт, о., 76x66 см

лиці”. Вони не тільки дивом збереглися, але й “здійснили подорож” з України до Німеччини, США та десятиліття по тому повернулися до Києва.

У серпні 1943 р. Л. Морозова та її старенька мати, взявши із собою картини, вирушили у тривалу та небезпечну подорож до невідомих світів. Деякий час мандрівники провели у Львові, де Людмила досить швидко влилася у мистецьке життя й на одній з великих виставок представила ряд своїх робіт. Минув рік, і художниця залишила Україну. Ймовірно, до цього Людмилу Морозову змусили загальнодержавна політика довоєнних років, ставлення до мистецтва як до засобу підтримки державної ідеології, можливі репресії проти неї та її близьких через перебування на окупованій території, через батькову біографію, зрештою, особисті переживання – смерть І. Моргилевського, з яким склалися теплі стосунки.

Подорож до Німеччини була виснажливою та небезпечною.

Людмила з жахом згадувала, як у лютому 1945 р. у Дрездені їй довелося пережити бомбардування міста літаками союзників. Центр був зруйнований дощенту. В Музеї культурної спадщини представлена невеличка робота "Дрезден" (1944), яка дивом збереглася, адже під час бомбардування мисткиня втратила близько ста своїх картин.

В середині 1945 р. Л. Морозова з матір'ю отримали статус "переміщених осіб" і понад п'ять років поневірялися по Ді-Пі таборах Ашафенбурга, Франкфурта-на-Майні та Берхтесгадена. У таборах для "переміщених осіб" Німеччини та Австрії у повоєнні роки перебувало чимало провідних українських культурних діячів та науковців, які відмовилися повернутися на Батьківщину через пануючий там тоталітарний режим. Тоді в житті українських мистців важливу роль відіграла створена у 1947 р. Українська Спілка Образотворчих Митців, члени якої (серед них і Людмила Морозова) влаштовували мистецькі виставки, що надавали можливість заявити про себе, свої здобутки та репрезентувати українське самобутнє мистецтво.

Цей період у творчості Л. Морозової представлений пейзажами німецьких міст, портретами американських військових, інших замовників, які могли придбати для цього фарби та інші потрібні матеріали. Зростала її популярність і серед

пам'ятки образотворчого мистецтва ■

місцевого населення: твори мисткині експонувалися на виставках, влаштованих у "Домі німецького мистецтва" (Мюнхен) та під час "Тижня відбудови Європи" (Ашафенбург) [4].

Одночасно Людмила Морозова викладала малювання в художній школі, а на початку 1948 р. у Ді-Пі таборі Ашафенбурга й сама пройшла курс навчання в технічній школі, отримавши фах художника з комерційної плакатної та рекламної справи [5]. 31 грудня 1950 р. несподівано померла мати художниці. Поховали її у Німеччині, в Берхтесгадені, і тільки після цього Л. Морозова отримала дозвіл виїхати до США, де й опинилася у квітні 1951 р. Рік мисткиня працювала хатньою робітницею, а переїхавши до Нью-Йорку, змогла повернутися до мистецького життя. Вона стала членом Об'єднання Митців Українців в Америці, Long Island Art League та American Artist Professional League, почала викладати в мистецькій школі Queensboro Society of Art у класі портрету та краєвиду. Викладання відбувалося лише у вихідні дні, за роботу платили \$5, які були своєрідним внеском за членство у товаристві. Трохи пізніше за десять лекцій художниця отримувала вже \$10, а за членство потрібно було сплачувати тільки 20% [6].

Портрет Аркадія Грабовецького.
1946 р. папір, сангіна, 47х31 см

Автопортрет. 1960-ті рр. п., о., 80х68,5 см

Нарешті, у червні 1955 р. у Нью-Йорку відкрилася мистецька виставка творів Людмили Морозової. На наступній виставці — у січні 1956 р. — були представлені 122 роботи мисткині та твори скульптора Сергія Литвиненка (1899–1964) — голови ОМУА та Літературно-Мистецького клубу в Нью-Йорку, в приміщенні якого відбулася ця подія. С. Литвиненко був надзвичайно талановитою та підприєжливою людиною. Він одним із перших серед українських емігрантів придбав авто і в оточенні друзів — літераторів та митців, а серед них була і Л. Морозова — виїжджав на вихідні дні у Кетскільські гори, які своїми обрисами нагадували українські Карпати. Можливо, ці подорожі надихнули художницю придбати у передгір'ї, у містечку Гантер, невеличкий будиночок. "Хатинка на курячих лапках", як жартома називала Людмила Морозова своє обійстя, стала для неї і затишною оселею, і майстернею, де народжувалися нові твори, і музеєм, де серед інших зберігалися картини, створені в Україні протягом 1936–1943 рр. Будинок був своєрідною галереєю, де можна було помилуватися роботами художниці і придбати вподобаний малюнок. Тут влаштовувала мисткиня персональні виставки своїх

творів. Зазначимо, що мистецький спадок Л. Морозової був величезним: у 1985 р. тільки в її маленькому будиночку, всі стіни якого були завішані картинами, зберігалось від 500 до 600 творів [7]!

Людмилу Морозову вважають однією з найкращих представниць українського імпресіонізму: дивлячись на її картини, майже завжди виникає думка, що творила вона одним рухом пензля. До того ж, будь-який краєвид, настрої природи, психологічний стан та манери окремих осіб вона вдало передавала через призму власного світосприйняття та розуміння. Л. Морозова відкрила для себе досконалу техніку тонкої олії, ніжної акварелі, навчилася поєднувати прозорість та насиченість кольорів.

Одне з провідних місць у творчості Л. Морозової посідає портрет. Можливо, любов до цього жанру образотворчого мистецтва прищепив їй митець Федір Григорович Кричевський (1879–1947), під керівництвом якого вона навчалася у Київському художньому інституті. З історичної точки зору цікавим є графічний портрет Аркадія Грабовецького (1946) — заможного селянина з Уманщини, який важкою працею хлібороба сколотив свій капітал, мав велику багатодітну родину, обирався до І Державної Думи, згодом брав участь в роботі Центральної Ради, матеріально підтримував М. С. Грушевського. Після встановлення радянської влади ця людина втратила все: родину, статки, свободу, переживши кілька арештів. У Ді-Пі таборах ним опікувалась багата на душевне добро Л. Морозова [8].

Відома Людмила Морозова своїми автопортретами та жіночими портретами, низку яких створила протягом життя.

У Музеї культурної спадщини зберігається великий портрет горділивої вишуканої панянки. Дата його створення невідома. Можливо, його замовниця свого часу не змогла розплатитися з художницею, і згодом його зворот став основою відомого сакрального твору Людмили Морозової — "Голгофа". Понад десять років життя у США наблизило нашу співвітчизницю до того часу, коли вона змогла здійснити мрію свого життя — відвідати Грецію. Важко працюючи фізично, продаючи свої твори за безцінь, вона збрала потрібні кошти. Не літаком, а торговельно-пасажирським судном впродовж 26 днів, разом з іншими 12 пасажирями, діставалася мисткиня до Греції, а прибувши до омріяної Еллади, оселилася у найдешевшому — холодному і вогкому — номері готелю. Саме під час цієї мандрівки Л. Мо-

Містра. 1965 р. к., о., 45x35 см

розова, багато працюючи на пленері, створила близько 200 краєвидів. Майже половина з них була представлена на виставці у травні 1965 р. в Літературно-Мистецькому клубі. У 1966 р. її твори експонувалися в Афінах. Частина з них було продано, а зібрані кошти передані на відбудову зруйнованого собору на острові Санторіні (9).

Загалом Л. Морозова відвідувала Грецію чотири рази: в 1964–1965, 1976–1977, 1984–1985 та 1987–1988 рр. Ця країна приваблювала її самобутньою культурою, чаруючою природою, численними храмами, які нагадували православний Київ. Все це надихало на написання нових мистецьких творів, виконаних у ніжних, пастельних кольорах. Своїм настроєм грецькі пейзажі (у колекції Музею культурної спадщини їх кілька десятків) значно відрізняються від творів українського періоду, міських краєвидів Німеччини та робіт, написаних на американському континенті. Відкриття виставок Л. Морозової завжди очікували з великим нетерпінням. Протягом 1950–90-х рр. вони відбувалися за сприяння ОМУА, Українського Літературно-Мистецького клубу, Українського Золотого Хреста ім. О. Теліги, Союзу українок Америки.

Людмила Морозова відома не лише як митець. Її можна зарахувати до когорти українських меценатів – адже вона матеріально опікувалася як окремими особами (Н. Полонська-Василенко, А. Грабовецький), так і цілими організаціями. Так, 6 липня 1984 р. мисткиня зробила “подарунок” на свій день народження: пожертвувала \$200 на розвиток Українського освітньо-культурного центру в Абінгтоні (США) [10]. Сума

Мій готель на острові Родос. 1977 р. п., о., 27x21 см

Панорама Акрополя. 1960-ті рр. п., о., 100x124 см

Зимовий пейзаж. 1990 р. к., о., 56,5x45,5 см

може здатися невеликою, але для Л. Морозової, вік якої наближався до 80 років, що жила на той час вже тільки з власної творчості й до того ж сама утримувала приватний будинок, вона складала значну частку її капіталу. Варто ще раз пригадати, що найбільше коштів Л. Морозова збирала і передала через Фонд О. Гончара на відбудову Михайлівського Золотоверхого собору у Києві.

Останні роки життя Людмила Морозова важко хворіла, перенесла операцію на очах. Здоров'я продовжувало погіршуватися, і 1 березня 1997 р., за кілька місяців до 90-літнього ювілею, її не стало. За заповітом, поховали Л. Морозову у Києві, на міському кладовищі "Берківці". На могилі встановили скромний пам'ятник. Але справжній, величний пам'ятний монумент Людмила Морозова створила сама. Сотні її довершених творів, що вже увійшли до скарбниці українського та світового мистецтва, спонукають до дискусій та роздумів не одне покоління мистців та мистецтвознавців.

1. ЦДАМЛМ України. — Ф. 1306. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 1; Спр. 82. — Арк. 21.
2. Там само. — Спр. 14. — Арк. 2.
3. Там само. — Спр. 83. — Арк. 1.
4. Там само. — Спр. 80. — Арк. 5; спр. 81. — Арк. 2.
5. Там само. — Спр. 55. — Арк. 1.
6. Там само. — Спр. 82. — Арк. 13, 21; Каталог виставки творів Людмили Морозової і Сергія Литвиненка. 8-22 січня 1956. — С. 3.
7. Музей історії м. Києва (далі — МІК), матеріали відділу "Музей культурної спадщини", лист Л. Морозової від 22 листопада 1992 р.; ЦДАМЛМ України. — Ф. 1306. — Оп. 1. — Спр. 82. — Арк. 28.
8. Там само. — Спр. 82. — Арк. 21; МІК, КВ-57931; Гр-4940. — зворотний бік малюнка.
9. ЦДАМЛМ України. — Ф. 1306. — Оп. 1. — Спр. 80. — Арк. 9, 12. Любович У. Жити красою божого світу // Наше життя. — 1980. — Ч. 5. — С. 8-9.
10. ЦДАМЛМ України. — Ф. 1306. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 1.